

Ненад ПЕРОШЕВИЋ*

ИЗГРАДЊА И ПОЧЕТАК РАДА ЖЕЉЕЗАРЕ У НИКШИЋУ (1951-1956)

У току двије послеријатне године у Југославији (1945-1947) привредни потенцијали су углавном обновљени и доведени на предратни ниво¹. Послије тога, требало је извући Југославију из привредне заосталости и у наредним деценијама увести је у друштво развијених земаља. Основа за индустријализацију земље била је ниска усљед ратних пустошења и предратне привредне заосталости.² Рјешења Устава ФНРЈ и устава република била су у складу с политиком КПЈ о продужењу револуције. За Партију као водећу снагу у држави настављање револуције било је беспредметно, послије укидања капиталистичке својине и односа, без директивног планирања у области производње, размјене и расподеле, уз конституисање комунистичке авангарде као пресудног чиниоца политичког система и искључивог носиоца власти. Савезним Уставом су предвиђени планирање, експропријација у општем интересу и право контроле приватног сектора, који је био малобројан. У периоду обнове земље постојале су планске смјернице привредних органа и оквирни планови обнове, што је представљало прва искуства у планирању.³

Народна скупштина ФНРЈ усвојила је 28. априла 1947. Закон о петогодишњем плану развитака народне привреде ФНРЈ у годинама 1947-1951.⁴ Пошто је донијет у форми закона подразумијевало се обавезно спровођење тога акта.

---

* Аутор је асистент на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ Б.Маровић, *Друштвено-економски развој Црне Горе 1945-1953*, Титоград 1987, 183.

² Д.Биланчић, *Историја Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Главни процеси*, Загреб 1979, 113.

³ *Устав Федеративне Народне Републике Југославије*, чл.6, 7, 8, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20; Б.Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*, књ.3, 94; Б.Маровић, н.д, 183; Б.Петрановић, Ч.Штрбац, *Историја Социјалистичке Југославије, документи I*, књ. 2, Београд 1977, док. бр. 130, 133, 134; Б.Петрановић, М.Зечевић, *Југославија 1918-1988. Тематска збирка докумената*, Београд 1988, 860-869.

⁴ *Службени лист ФНРЈ*, бр.36/1947.

План је био израђен по угледу на совјетске петогодишње планове⁵ и у њему је на јасан начин изражена развојна стратегија југословенске привреде.⁶ Њиме је конкретизовано опште схватање о убрзаној индустријализацији и централизованом акумулацији као једином начину за извлачење земље из привредне и културне заосталости. Тежиште плана било је стављено на изградњу тешке индустрије, која је требало да буде темељ развоја свих осталих привредних грана. План је амбициозно предвиђао да се за 5 година мора повећати индустријска производња за пет пута, пољопривредна за један и по пут, а национални доходак од 132.000.000.000 динара у 1939. на 255.000.000.000 у 1951. и тиме премашити предратни доходак за близу два пута. У периоду 1947-1951. требало је инвестирати у привреду 278, 3 милијарде динара и повећати вриједност укупне производње од 116, 5 милијарди у 1939. на 266, 7 милијарди у 1951. години. Индустријска производња требало је да достигне сљедеће индексе: Србија 417%, Хрватска 452%, Словенија 366%, Босна и Херцеговина 1.054%, Македонија 2.633%, а у Црној Гори требало је, како каже Д.Биланцић, „почети ни од чега“. Број квалификованих радника требао је да порасте са 350.000 на 750.000. Било је предвиђено повећање удјела индустријске производње у укупној производњи са 45% у 1939. на 64% у 1951. Уз изградњу тешке индустрије (нарочито црне металургије и индустрије машина), предвиђена је изградња електроиндустрије и електрификација земље, прије свега изградњом хидроцентрала. Предвиђено је да се производња у рудницима усаврши и побољшају услови рада у њима. У занатству је предвиђено подизање вриједности производње и услуга за један и по пут (са 12 милијарди динара из 1939. на 18 милијарди динара у 1951.). Саобраћајним везама требало је повезати територију државе у јединствену привредну цјелину и унаприједити методе и побољшати производњу у свим гранама пољопривреде, извршити одводњавање подводног и мочварног терена, проширити засијане површине итд. Уз побољшање општег стандарда становништва предвиђено је уклањање неравномјерности у економском развоју појединих народних република са посебним акцентом на привредно најзаосталија подручја (Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора). У индустрији је било предвиђено правилно размјештање нових фабрика у току петогодишњег плана уз максимално

⁵ Први *петогодишњи план* („пјатилетка“) усвојен је у Совјетском Савезу у мају 1929. Постојале су двије варијанте плана тј. минимална (основна) и максимална (оптимална). Усвојена је друга варијанта која је обухватала раздобље од октобра 1928. до септембра 1933, па је њено остварење већ било у току када је план одобрен. Преамбициозно замишљен, њиме се није успјело остварити све предвиђено. Ђ.Бофа, *Повијест Совјетског Савеза*, књ.2, Ријека 1985, 276-290.

⁶ Б.Петрановић, н.д, 94.

искоришћење сировина и природних богатстава у земљи. Такође, планом је требало осигурати и развитак просвјете, уз подизање културног нивоа и здравственог стања становништва.⁷

Закон је овлашћивао народне републике, аутономне јединице и срезове да донесу своје петогодишње планове и да у њима у оквиру општих задатака прописаних савезним планом, а имајући у виду своје специфичне услове, предвиде нове планске циљеве. Поједине републике су, користећи се овим овлашћењем, чак и прошириле привредне задатке.

Без обзира на сарадњу са Совјетским Савезом у погледу снабдијевања наоружањем, Југославија се одлучила за развој сопствене индустрије наоружања, што ће нарочито доћи до изражаја послје сукоба 1948. године.⁸

Извршење плана био је прворазредни задатак КПЈ. Имајући могућности да кроз правно неограничену власт све подреди плану индустријализације и имајући широку подршку маса, власт, односно КПЈ, успјела је остварити мобилизацију рада и средстава каква у Југославији није била остварена ни прије а ни послје овог периода.⁹

Убрзо након доношења првог југословенског петогодишњег плана Народна скупштина Народне Републике Црне Горе донијела је 12. јула 1947. Закон о петогодишњем плану развитка народне привреде Народне Републике Црне Горе у годинама 1947-1951.¹⁰ Говорећи о овом плану пред посланицима Народне скупштине НР Црне Горе, 11. јула 1947, Благо Јовановић, председник Владе, на почетку излагања одмах је истакао: „Задаци у Петогодишњем плану нијесу нимало лаки, напротив тешки су, али су реални и остварљиви, и ми можемо бити само поносни што приступамо тако великом дјелу послје двије године од ослобођења. То је несумњиво крупан успјех наше народне власти и резултата досадашњих напора и рада широких народних маса“¹¹

Петогодишњим планом развитка било је предвиђено да се у Црној Гори уради много тога.

План је посветио, полазећи од Општедржавног плана, нарочиту пажњу развоју индустрије и електрификацији републичког и локалног значаја. Било је предвиђено да се у ту сврху инвестира у електрификацију, индустрију и рударство у току 5 година 1.733 милиона динара. Тиме је

⁷ Д.Биланцић, н.д, 114; Б.Петрановић, н.д, 95; Б.Петрановић, Ч.Штрбац, н.д, док.бр.139; Б.Маровић, н.д, 184.

⁸ Б.Петрановић, н.д, 95.

⁹ Д.Биланцић, н.д, 114.

¹⁰ *Службени лист НР Црне Горе*, бр.14/1947.

¹¹ *Петогодишњи план развитка народне привреде НР Црне Горе у годинама 1947-1951*, Цетиње 1947; Ч.Перовић, Н.Илић, *Рад Скупштине Црне Горе 1945-1950*, Титоград 1986, 433.

требало повећати вриједност индустријске производње десет пута, а производњу електричне енергије за дванаест пута у односу на 1946. годину. Требало је да се повећа вриједност индустријске производње у односу на једног становника од 226 динара у 1946. на 2.175 динара у 1951. години.

Осим подизања нових електричних централа савезног значаја предвиђено је било и подизање електричних централа републичког и локалног значаја и изградња мреже далековода у дужини од 340 км, са потребним трансформаторским станицама и локалном разводном мрежом, што би омогућило снабдијевање електричном енергијом индустрије, занатства, градова и електрификацију села.

Пошто предратне индустрије скоро да није ни било у Црној Гори, планом је предвиђено подизање нових грана индустрије и увођење нових производа: текстила, коже, ватросталног материјала, прерађеног воћа, млијека и меса, терпентина и калофонијума, уљаних и земљаних боја. Уз изградњу нових фабрика, требало је преоријентисати старе фабрике на електрични погон и повећати им производњу. Предвиђено је било да лака индустрија заузме највећи дио индустријског корпуса, имајући у виду да ће индустрија савезног значаја производити у већем обиму средства за производњу. У области рударства предвиђено је било обављање истражних радова на проналажењу наслага угља, олова, цинка, боксита, азбеста и других руда. У областима тешке индустрије, на бази коришћења бијелих боксита, предвиђена је изградња фабрике ватросталног материјала.¹²

Догађаји из 1948. и жестоки политички и економски притисак Совјетског Савеза и земаља тзв. „Источног лагера“ на Југославију наметнули су промјену стратегије привредног развоја земље. Неповољна стратешка локација тадашњих жељезара, изузев Зенице, са војно-стратешке тачке гледишта наметала је потребу изградње једног таквог објекта црне металургије у унутрашњости земље¹³, са производном оријентацијом на квалитетне челике. Рјешењем Владе ФНРЈ од 16. децембра 1950. основана је Жељезара у Никшићу као државно привредно предузеће општег државног значаја.¹⁴ Одлука о њеној градњи донесена је након процјене да се ради о повољној локацији гледано са економског и војностратешког становишта као што су: релативно повољни саобраћајни услови у односу на друге локације у Црној Гори, с обзиром на постојање жељезничке пруге Билећа-Никшић-Титоград, особито мала удаљеност од будућег извора снабдијевања електричном енергијом - ХЕ

¹² Исто, 39; Исто, 451.

¹³ Д.Ђоковић, *Привреда Никшића (1945-1982)*, зборник радова Никшић у предратном револуционарном покрету и НОР-у, Никшић 1983, 499.

¹⁴ *Жељезара Никшић 1956-1996*, (монографија), Никшић 1996, 3-4.

Горња Зета, постојање извјесне инфраструктуре, удаљеност од источних и сјеверних граница земље итд.¹⁵

Изградња Жељезаре је почела фебруара 1951. на мјесту званом Рудо Поље, на површини од 68 хектара. Копање темеља било је веома отежано због тврдог терена. Сви радови су се морали изводити ручно, уз претходно мињање, иако је дубина ископа била 5 метара. Почело се са припремним радовима који су обухватили подизање насеља за смјештај радника, изградњу приступних путева и планирање терена. Квалификоване и неквалификоване радне снаге било је веома мало, па су за ове почетне земљане радове ангажоване омладинске и фронтоске радне бригаде.¹⁶ Недостатак радне снаге, не само по питању изградње Жељезаре, већ и за друге објекте у републици, био је толики да се на сједници Владе постављало питање о могућности завршетка послова у Црној Гори и на самој жељезари. Колики се значај придавао изградњи жељезаре најбоље свједоче ријечи председника Владе Блажа Јовановића: „Подвлачим да Жељезара треба да се, без обзира на све тешкоће, ради. Радна снага је и овђе у питању; јер као што видимо не иду људи радо да раде тамо? Објекат је врло озбиљан и стоји то да се ни на једном објекту у земљи не троши 3 милиона дневно као на овом.“¹⁷

Изградња свих грађевинских објеката повјерена је грађевинском предузећу „Црна Гора“, које је формирано рјешењем Владе НР Црне Горе 4. фебруара 1949. Прво је почела изградња темеља Тешке ваљацице, а крајем јуна 1951. почело се са изградњом другог грађевинског објекта - хале Хладне ваљацице. Послије је редом настављена изградња осталих хала тако да је већина њих била под кровом крајем 1953. године. Под теретом неуобичајено великог снијега, који је нападао за само два дана, у априлу 1954. срушио се дио кровова хала Топлих ваљацица, Хладне ваљацице и Централног магацина (око 30% до тада постављених кровова). Разлог за овај пропуст (срећом без људских жртава) био је у томе да је, у складу са југословенским стандардом, за снијег рачунато оптерећење од 75 kg/m², а у моменту рушења оптерећење је премашивало 200 kg/m².¹⁸

Изградња тако великог објекта у Никшићу привукла је не само велики број радне снаге, већ и пажњу многих група и појединаца који су жељели да виде и обиђу градилиште Жељезаре. Нарочито су школе

¹⁵ Д.Ђоковић, н.д, 499.

¹⁶ *Жељезара Никшић 1956-1996*, (монографија), 3-4.

¹⁷ Ј.Р.Бојовић, *Записници са сједница Владе Народне Републике Црне Горе 1945-1951*, Подгорица 1994. Записник бр.86 вођен на VI сједници Владе НР Црне Горе одржане у Титограду, 9.XI 1951, 280.

¹⁸ *Жељезара Никшић 1956-1996*, (монографија), 3-4; Државни архив Црне Горе Архивско одјељење Никшић (у даљем тексту: ДАЦГ.АОН), Из евиденције регистратура АОН.

из града и околине предњачиле у довођењу дјецe на градилиште, па је Жељезарино руководство 29. септембра 1953. донијело забрану посјета градилишту осим у случају његовог одобрења. Тиме се жељела избјећи опасност од повреда на градилишту у жеку грађевинских радова.¹⁹

Чим је донесена одлука о градњи Жељезаре и када се почело са њеном изградњом уочено је да ће јој недостајати велики број квалификованог особља. Настојало се, одмах на почетку, да се тај проблем што боље ријешити слањем људи на стручно усавшавање у друга мјеста, као и слањем ђака у школе у којима би стекли потребна знања за рад. Већ у новембру 1951. Жељезара је у Славонском Броду имала своје ученике-стипендисте (4 ученика за I годину и 29 ученика за II годину), док су 3 ученика отпала јер су из практичне наставе остварила недовољан успјех.²⁰

Током 1950. и 1951. године стручна обука људи за потребе Жељезаре је вршена у више видова:²¹

- Слање људи без икакве школе да се обучавају за металуршки занат;
- Слање људи у индустријске школе;
- Слање ђака, који су завршили индустријске школе, у Жељезару на праксу;
- Слање инжењера и техничара на специјализацију;
- Давање стипендија студентима за металуршке и машинске гране; и,
- Упућивање људи у иностранство на специјализацију.

Ипак, и поред уложеног напора, током 1950. и 1951. на обуку су послани кадрови без неког одређеног плана. Било је одлучено да 1.200 људи са радним искуством буде послато на обучавање, а остале је требало обучавати у Никшићу. Било је јасно да ће се питање кадрова тешко ријешити, између осталог и због тога што су и друге југословенске жељезаре имале потребу за већим бројем кадрова.²² И у наредним годинама ово је био један од приоритетних задатака Жељезаре „Борис Кидрич“ у Никшићу.²³ Посебан проблем у оспособљавању кадрова представљала је чињеница да је требало оспособити кадрове за скоро ком-

¹⁹ ДАЦГ.АОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут. ХLI, Жељезара „Борис Кидрич“ - Народном одбору градске општине, 29. IX 1953, док.бр. 236.

²⁰ ДАЦГ.АОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут.LXC, Индустријска школа при предузећу „Ђуро Ђаковић“, 20. XI 1951, б.бр.док.

²¹ ДАЦГ.АОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут.LXXXI, Записник са 25 редовне сједнице Савјета за привреду Народног одбора града Никшића, 1. VII 1954, б.бр.док. Исто.

²³ Од априла 1953. године Жељезара носи назив Жељезара „Борис Кидрич“-Никшић. ДАЦГ.АОН, Из евиденције регистратура АОН.

плетна одјељења, односно за комплетну фабрику одједном, због чега се требао припремити велики број људи. То оспособљавање се морало организовати у друга предузећа јер је Жељезара била фабрика у изградњи. Обука се изводила у више мјеста па је то отежавало контролу над радом појединаца, њиховом дисциплином током обуке и напредовањем у учењу. Оспособљавање кадрова од 1951. године до (и са) 1954. године вршило се на више начина:²⁴

1. Слање радника у друге жељезаре, гдје се вршила обука за металуршке занате: ваљаче, топионичаре и сл. На изучавање ових заната углавном су слати млађи људи са регулисаном војном обавезом;

2. Слање ђака у индустријске школе и школе ученика у привреди гдје се изучавају занати: електро-механички, браварски, машинбраварски, металостругарски, електричарски и други;

3. Слање на праксу свршених ђака индустријских школа, који се кроз практичан рад оспособљавају у разним предузећима по својим струкама;

4. Слање на праксу у поједина предузећа свршених инжењера и техничара, било да се ради о ранијим стипендистима или о оним који су се запослили у Жељезари послје завршене средње техничке школе или факултета;

5. Давање стипендија студентима и ђацима Средње техничке школе; и

6. Упућивање на специјализацију у иностранство појединих радника, техничара и инжењера који се истичу у раду на свом стручном усавршавању.

Сваки од ових начина имао је своје специфичности и недостатке.²⁵ Један од проблема првог начина био је у томе што су радници који су обучавани на појединим радним мјестима у металуршким погонима само посматрали процес, а неријетко су обављали физичке послове умјесто практичног рада. То се углавном дешавало у сљедећим предузећима: Жељезари Зеница, Жељезари Јесенице, Жељезари Смедерево и Жељезари Равне. Основни недостатак другог начина оспособљавања кадрова био је тај што нијесу одабрани увијек најбољи ђаци, већ је било прилично понављача и искључених ђака. Највише ђака је послато у индустријске школе у Железнику, Смедеревској Паланци, Загребу, Славонском Броду, док су ученици у привреди били у Никшићу, Пљевљима, Титограду, Новом Саду и Зеници (тек од 1954). Највећа потешкоћа у погледу обучавања свршених ђака индустријских школа и школа ученика

²⁴ ДАЦГ.АОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут. LXXXI, несрећена грађа из 1954.

²⁵ Исто.

у привреди била је у томе што се ученици последије завршетка школовања нијесу увијек могли укуључити у рад у предузећу ради стицања праксе. Због тога су ученици који су завршили индустријске школе стицали праксу у 23 разна већа и мања предузећа широм земље. Поједина предузећа су примила и већи број ових практиканата (Железник – 20, Славонски Брод – 18, „Раде Кончар“ у Загребу – 23, Смедеревска Паланка – 30 итд.), а у 10 предузећа био је по један практикант. Што се тиче начина обучавања кадрова методом слања на праксу инжењера и техничара, ту није било већих проблема, осим да их је требао послати већи број. Приликом оспособљавања кадрова кроз давање стипендија студентима и ђацима није се вршио добар избор стипендиста, па се то одразило на слаб успјех и споро завршавање студија (слаб успјех су имали ученици Средње техничке школе у Зеници). Од средњошколаца стипендирано је само 5 ученика СТШ у Зеници. Специјализација техничко-инжењерског кадра у иностранству обухватала је мали број лица и специјализација је временски кратко трајала (од 3 до 6 мјесеци). Од Завода за привредно планирање прописивано је колико лица треба послати на специјализацију у иностранству, тако да то није зависило од руководства Жељезаре. Број кадрова на обуци у 1954. години био је следећи: студенти – 26, техничари на пракси – 10, техничари на школовању – 5, ђаци у индустријским школама – 202, ђаци у школама ученика у привреди – 115, свршени ђаци у индустријским школама на пракси – 211, радници без претходног школовања на изучавању и пракси – 340; укупно 909.²⁶

Студенти су били заступљени на свим годинама студија на следећим факултетима: машинском, металуршком, технолошком, електро-техничком и хемијском у Београду, Загребу и Љубљани. Техничари на пракси су највећим дијелом били машински техничари, а на школовању у СТШ у Зеници било је свега 5 ђака. Број радника који су послати да се обуче за металуршке радове био је недовољан. Приликом праксе кадрова из Никшића у предузећима било је прилично потешкоћа. До неспоразума је долазило, са једне стране, због тога што се поједини кадровци нијесу придржавали постојећих прописа у предузећима у којима су били, а са друге, у појединим предузећима дешавало се да пословође дају физичке послове практикантима које нијесу давали ни својим радницима у предузећу исте квалификације.²⁷

Иако је сама одлука о слању кадрова на обуку већ 1950. године била правилна, ипак су на самом почетку направљени пропусти који су изазвали проблеме, који су каснијих година постојали код тих кадрова. Прво, није се слало према плану потреба Жељезаре, а није ни тачно

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

било прецизирано на какав се занат шаљу лица и какве су им обавезе, па се дешавало да појединци уче шта су хтјели. Избјегавали су се тежки занати, ишло се на обуку за поједине послове у друга мјеста иако се то могло успјешно обавити и у Никшићу. Због избјегавања тежих а узимања лакших заната, Жељезара се суочила са великом понудом одређених занимања, много већом од потребне. Многа лица су прекидала изучавање заната, а због лоше склопљених уговора Жељезара је имала проблем да од њих надокнади трошкове школовања. Приликом слања људи често су слати и они слабог здравственог стања па се јављао велики број болесних (нарочито у жељезарама Равне, Јесенице и Смедерево, док су у другим предузећима регистровани појединачни случајеви). Такође, у друга мјеста су у приличном броју упућивани ожењени људи на изучавање заната, често храниоци 4-5 чланова породице, под претпоставком да ће се за двије године вратити на рад у Жељезару. Међутим, како се многи од упућених нијесу вратили у Никшић 1952. године, већ су се и даље налазили по разним фабрикама и предузећима, то је одмах створен и социјални проблем. Како Жељезара није имала услова да их упосли, то су од стране руководећих структура Жељезаре ти људи убјеђивани да остану у предузећима у којима су обављали праксу, распитујући се о времену повратка у Никшић. За рјешавање разних питања кадроваца није постојао правилник по коме би се рјешавала сва питања, већ су рјешавана од случаја до случаја. На тај начин је створена неједнакост у погледу плаћања и у другим ставовима према курсистима, што се касније није могло уједначити иако је 1953. донијет Правилник о оспособљавању кадрова. У току праксе било је код појединаца доста недисциплине на коју се није благовремено реаговало па је то често било схваћено као да Жељезара мора држати свакога без обзира на понашање током рада и праксе. Због разних прекршаја један број лица је добио затворске казне.²⁸

С обзиром на све околности појавио се недостатак кадра за рад у челичани и ваљаоници, који је био тежак, па је у 1954. требало послати на обуку 350 лица за ваљаонице и челичане, 22 за ливницу челика, 5 за ливницу гвожђа и 24 за лабораторију, док су потребе за стручним инжењерско-техничким кадром такође биле велике. И поред расписаног конкурса за техничаре, у Жељезару се из цијеле Републике јавио веома мали број кандидата.²⁹

Са ученицима у индустријским школама и школама ученика у привреди од стране Жељезаре одржан је слаб контакт што је резултирало многим слабостима код ученика (лош успјех, појава недисциплине). Де-

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

шавало се да Жељезара преузме читаву школу, или поједино годиште струке које јој је непотребно, па је био проблем у преквалификацији тих ученика што се одразило на њихов каснији успјех и рад у пракси (пример преузимања ауто-механичке школе из Котора). Пошто је било јасно да се оваквим начином неће добити потребан кадар, у Жељезари су предузели разне мјере да то исправе: уведени су обавезни љекарски прегледи курсиста од стране љекарске комисије, извршена је ревизија плана кадрова у вези са измјенама које су наступиле израдом главног пројекта и закључивањем опреме, израђен је план оспособљавања кадрова по појединим струкама и радним мјестима, у евиденцији је почело вођење картотеке, а донесен је и Правилник за обуку кадрова.³⁰

Жељезарини курсисти су били различито плаћени. То питање је најбоље било ријешено у предузећу „Раде Кончар“ у Загребу, гдје су скоро сви курсисти имали плату од предузећа. Прилично добро ово питање било је ријешено и у жељезарама у Смедереву и Зеници. Осим новчаних издатака, Жељезара у Никшићу је имала и других издатака (одијела, путни трошкови, издаци за одвојени живот и додатак на положени испит онима који су положили испите за квалификационог радника). Издаци по појединим струкама за појединце у просјеку су овако изгледали: курсиста од 8.000 до 10.000 динара мјесечно, свршени ученик индустријске школе и школе ученика у привреди – 7.600, студент – 6.500, техничар на пракси -10.500, стипендиста средњотехничке школе - 5.000, ученик индустријске школе - 7.000 и ученик у привреди – 7.000 динара мјесечно.³¹

Изучавање заната је напустило, или је отпало послије завршеног заната 55 лица, а 26 лица напустило је предузећа у која су били послати да раде.³²

За Жељезару је у овоме периоду велики проблем представљао недостатак стамбеног простора за раднике, а тај недостатак осјећао је и сам град.³³

Да би се што прије пустио у рад један тако значајан објекат за Никшић и Црну Гору, Жељезара, је осим улагања у кадрове, убрзавала и грађевинске радове. У оквиру Друштвеног плана НР Црне Горе за 1953. из савезних средстава одобрени су инвестициони кредити овом

³⁰ Исто.

³¹ У ове цифре су урачуната сва давања за Жељезарине кадрове осим социјалног доприноса који није урачунат. Цјелокупна новчана давања за кадрове Жељезаре по годинама овако су изгледала: 1951.-6.008.100 динара; 1952. – 37.419.261 динара; 1953. - 60.522.913 динара. Стамбене бараке за своје кадрове у Јесеницама и Зеници коштале су Жељезару 78.000.000 динара. Исто.

³² Исто.

³³ Исто.

предузећу у износу од 7.700.000.000 динара, од којих је утрошено у току године 7.667.923.000 динара.³⁴

Појединачно је утрошено за грађевинске радове:³⁵

1. Основна изградња 1.375.585.000 динара
2. Друштвени стандард 826.734.000 динара
- Укупно: 2.202.319.000 динара (или 109%)
3. Опрема и конструкција 5.217.157.000 динара (или 97%)
4. За уздизање кадрова 108.242.000 динара (или 97%)

Од овог износа утрошено је за изградњу стамбених барака за смјештај кадроваца- курсиста у Јесеницама и Зеници 47.408.000 динара.

5. За студије и пројекте 46.701.000 динара (или 88%)

6. За режију предузећа 64.630.000 динара (или 88%)

7. За откуп и штету 28.874.000 динара (или 72% од предвиђених износа за те сврхе).

Висок проценат извршених грађевинских радова омогућиле су повољне временске прилике у току 1953. године. Увоз опреме био је скопчан са набавком девиза код Народне банке до којих се теже долазило, па је то успорило испоруку. Набавка опреме из домаћих фабрика несметано се одвијала па је током 1953. Жељезари испоручено 6.240 тона челичних конструкција, а добијено је и 2.711 тона разних постројења репарационе опреме, машина алатљика и другог материјала. Све грађевинске радове изводило је Опште грађевинско предузеће „Црна Гора“ – Никшић.³⁶

Друштвеним планом града за 1954. предвиђено је за грађевинске радове Жељезаре 1.462.000.000 динара, а на изградњу путева унутар Жељезаре 150.000.000 динара.³⁷ Међутим, и поред свега сви грађевински радови нијесу били завршени до почетка производње у Жељезари. До средине 1957. завршено је око 85% објеката који су били предвиђени да се граде, а остатак радова је завршаван током 1959. и 1960. године, мада ни тада нијесу у потпуности били завршени.³⁸

Производња у Жељезари је отпочела у Хладној ваљаоници - 8. децембра 1956, у Сименс-Мартиновим пећима - 18. јуна 1957, у Тешкој ваљаоници - 5. јула 1957, у Електролучним пећима - у другој половини

³⁴ ДАЦГАОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут. LXXXI, XXI сједница Савјета за привреду, 26. V 1954, несређена грађа.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ ДАЦГАОН, ф. Градски народни одбор Никшић, кут. LXXXI, XI редовна сједница Градског вијећа Народного одбора града Никшића, 6. VII 1954, Извјештај Савјета за привреду о досадашњем извршењу плана грађевинарства и о новонасталој проблематици у грађевинарству, несређена грађа.

³⁸ Д. Ђоковић, н.д., 500; *Жељезара Никшић 1956-1996*, (монографија), 160.

1957, у Ваљаоници лима - 8. августа 1957, у Поцинковаоници лима - августа 1957, у Ситној ваљаоници - октобра 1959, у Ливници челика - маја 1960, у Средњој ваљаоници - октобра 1960, и у Вучионици и љуштионици челика - средином 1961, чиме је у потпуности завршена изградња Жељезаре, која је трајала пуних 10 година.³⁹

Од важних инфраструктурних објеката 1955. изграђено је акумулационо језеро Ливеровићи, а 1956. канал акумулационо језеро Ливеровићи – Жељезара и разводни цјевоводи индустријске воде. У 1956. години изграђени су основни енергетски објекти (гас-генераторска станица са 20 пећи, разводно постројење за обезбјеђење електричне енергије, кисикана, ацетиленска станица, енергана, генератор заштитне атмосфере). У 1955. и 1956. години изграђени су и други инфраструктурни објекти као што су путна и жељезничка мрежа, радионички капацитети, складиште и слично, без којих није било могуће покренути производни процес у производним погонима.⁴⁰

Посебан проблем Жељезари представљала је њена опрема. Основна опрема добијена је на основу ратних репарација из Западне Њемачке и потицала је из 1902-1904. године. Била је коришћена код фирме „Круп“ у Есену преко 40 година. То, и неповољна квалификациона структура утицали су да је Жељезара све до 1969. године (изузев малог прекида) пословала са губитком, па је већ од 1963. до 1966. године извршена мања реконструкција. Главна реконструкција производних капацитета биће започета тек 1975. године. Када је започета производња 1956. у Жељезари је било запослено 628 радника, а већ наредне године тај број је нарастао на 2.222 радника.⁴¹

Изградња у Никшићу највећег индустријског објекта у Црној Гори имала је далекосежан утицај на град и његову околину. Жељезара је одредила основне смјернице цјелокупног друштвено-економског развоја Никшића: развој комуналне привреде, трговине и угоститељства, здравствених, културних, образовних и других установа и дјелатности и тако значајно допринијела да Никшић постане најважнији привредни центар у Црној Гори. То је условило да Жељезара постане магнет који је привлачио становништво, не само околине Никшића, већ и много шире.

³⁹ *Жељезара Никшић*, (монографија), 4.

⁴⁰ Исто, 3.

⁴¹ Д. Ђоковић, н.д, 499-501; *Жељезара Никшић*, (монографија), 200.

Mr Nenad PEROSEVIC

*THE CONSTRUCTION AND THE BEGINNING OF THE WORK
OF ZELJEZARA IN NIKSIC (1951-1956)*

Summary

Although the building up of Zeljezara, which was the largest industrial plant up to that moment, was not included in the First Five-Year Plan of Development (1947), the events of 1948. and the severe pressure of the Soviet Union and the „Eastern Bloc“ countries on Yugoslavia imposed on the government executives the change of the strategy of the economic development in Yugoslavia, and also in Montenegro. Due to unfavourable military-strategic locations of the iron and steel plants of that period, with the exception of Zenica, it was decided to erect Zeljezara in Niksic with the productive emphasis on the high-quality steel.

Its construction began in February 1951, and the production started in the cold rolling mill on December 8, 1956. The complete erection of Zeljezara was finished in 1961, and the reconstruction of the main productive capacities started in 1975.

When the production started, 628 workers were employed, but during the following year (1957.) that number rose to 2.222 workers.

The buildin up of the steelworks Zeljezara in Niksic had an extensive influence on Niksic as well as on its surroundings. This plant drew up the broad guidelines concerning the whole socio-economic development of Niksic. Zeljezara attracted a great number of population from Niksic and its surroundings, but also from all other parts of the country.